

เส้นทางระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชนไทย*

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

คุณเดชา ศิริภัทร กรรมการ คุณสุภา ไยเมือง ผู้อำนวยการ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน รองศาสตราจารย์ ดร.ปราณี สังขะตะววรรณ อธิการบดีมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ท่านผู้เข้าร่วมประชุมที่เคารพ

ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติอย่างสูงที่ได้รับเชิญจากมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนและมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชให้บรรยายปาฐกถาพิเศษ เรื่อง “เส้นทางระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชนไทย” ในงานสมัชชาวิชาการเกษตรกรรมยั่งยืน พ.ศ. 2553 ข้าพเจ้าชื่นชมและติดตามแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืน ที่ให้ความสำคัญกับการผลิตเกษตรและอาหารปลอดภัย สุขภาพ สิ่งแวดล้อม ภาวะโลกร้อน วิธีการผลิตและชีวิตของเกษตรกรรายย่อยในท่ามกลางการรุกคืบของเกษตรทุนนิยม ทั้งในสาขาสังคมเศรษฐกิจเกษตรกรรม และขยายสู่ผู้คนกลุ่มต่างๆ ในสังคมที่เกี่ยวข้อง หัตถกร ลูกหลานเกษตรกร คนชั้นกลาง ผู้บริโภค ฯลฯ คือระบบสังคมเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชน ในฐานะระบบคู่ขนานกับระบบทุนในสังคมไทย ข้าพเจ้าดีใจเพิ่มขึ้นอีก ที่ในการประชุมสมัชชาปีนี้ มูลนิธิจัดร่วมกับมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช เมื่อพ.ศ. 2548-2550 ข้าพเจ้าได้รับแต่งตั้งเป็นกิตติมเกียรติ ประจำสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ของมหาวิทยาลัยฯ และได้ค้นคว้าเรื่อง “แนวคิดชุมชนในสังคมไทย” บทบรรยายในวันนี้เป็นส่วนหนึ่งของผลงานจากการทำงานเป็นกิตติมเกียรติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

ในการบรรยายวันนี้ เส้นทางของระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชนไทย ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงความสำคัญของระบบชุมชน ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของผู้ผลิตเล็กอิสระ เกษตรกรและหัตถกรรายย่อย ซึ่งประกอบกันเป็นประชากรส่วนใหญ่ของสังคมไทยเรา เป็นอุดมการณ์ของมูลนิธิและสมาชิกที่มาร่วมประชุมกัน ณ ที่นี้

ขณะที่ชุมชนเป็นสถาบันที่สำคัญที่สุดในสังคมและวัฒนธรรมไทย แนวคิดชุมชนเริ่มจะมีที่ในประวัติศาสตร์ความคิดไทยเมื่อ 35 ปีที่ผ่านมาเอง และในช่วง 10 ปีหลังนี้มีฐานะคู่ขนานกับแนวคิดทุนนิยม ได้รับการเสนอเป็นทางเลือกการพัฒนาชนบท และต่อมาเป็นเส้นทางหนึ่งในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

แนวคิดชุมชนคือแนวคิดหรืออุดมการณ์เศรษฐกิจการเมืองที่เสนอให้รักษาไว้ซึ่งความเป็นชุมชนในสังคมไทย ถือว่าความเป็นชุมชนเป็นแกนกลางของสังคม

การศึกษาเรื่องเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชนนี้เดิมไม่มีที่ในมหาวิทยาลัยและวงวิชาการ วิชาเศรษฐศาสตร์ที่เรารับมา โนม์เอียงเป็นวิชาเศรษฐศาสตร์แบบนายทุน ให้ความสำคัญเฉพาะเศรษฐกิจภาคนายทุนและรัฐ คือการค้าระหว่างประเทศ การธนาคาร และการคลัง ไม่เห็นค่าของเศรษฐกิจภาค

* บทปาฐกถาพิเศษ สมัชชาวิชาการเกษตรกรรมยั่งยืน พ.ศ.2553 วันที่ 22 มีนาคม 2553 เวลา 9.30-10.15 ณ อาคารพิทยพัฒน์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

ประชาชน คือเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชน วิชารัฐศาสตร์สนใจรัฐ รัฐธรรมนูญ และการปกครอง ส่วนกลาง ละเลยการศึกษาวิจัยท้องถิ่นและบริการสาธารณะที่ชุมชนท้องถิ่นจัดทำกันเอง วิชา มนุษยศาสตร์ศึกษาวัฒนธรรมของชนชั้นนำ ไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาวัฒนธรรมชาวบ้าน

หลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง 14 ตุลาคม 2516 ด้วยพัฒนาการของการปกครองระบอบ ประชาธิปไตย ทำให้ความสนใจเรื่องสังคมและวัฒนธรรมชาวบ้านสามัญมีมากขึ้นและขยายตัวเป็นลำดับ รวมทั้งมีการรับและการเผยแพร่แนวคิดเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชนโดยนักพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ และนักคิดจำนวนหนึ่ง มีการศึกษาวิจัยเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชน ประกอบกับ ณ ระดับสากล แนวคิด แบบ modernization คือให้โลกที่สามพัฒนาแนวทางทุนนิยมตามตะวันตกสุดโต่ง ปฏิเสธวัฒนธรรม พื้นเมืองสิ้นเชิง ที่เสนอโดยสหรัฐอเมริกาและเฟื่องฟูระยะหลังหลังสงครามโลกครั้งที่สอง คลายความ น่าเชื่อถือลง สังคมไทยเริ่มสนใจชาวบ้านและเขตภายใน ชุมชนหมู่บ้านและวัฒนธรรมชุมชน เริ่มจาก แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) และฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) และในฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550-2554) รัฐได้บรรจุยุทธศาสตร์การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนเป็นถึงหนึ่ง บทในแผนฯ อีกทั้งปัญญาชนและนักวิชาการจำนวนหนึ่งเสนอว่าชุมชนเป็นแกนกลางของสังคมและ วัฒนธรรมไทย และเส้นทางสู่สังคมไทยอนาคตควรรักษาและส่งเสริมความเข้มแข็งของสถาบันชุมชน องค์กรทางวัฒนธรรมของประชาชนจำนวนมากสนับสนุนแนวคิดนี้

แนวคิดเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชนซึ่งปรากฏขึ้นเริ่มตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2520 เสนอว่าในสังคม และวัฒนธรรมที่มีสถาบันชุมชนเป็นระบบใหญ่อยู่ข้างใน ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมี บทบาทนำ หรืออย่างน้อยก็พัฒนาระบบชุมชนเป็นระบบคู่ขนาน ไม่ใช่พัฒนาแต่ระบบทุนสุดโต่ง พัฒนาแต่ส่วนหัว แต่ละเลยส่วนอื่นส่วนภายในของประเทศ ในประเทศของเราชนชั้นกลางกับชาวบ้าน ควรมีบทบาทร่วมกันในการพัฒนา โดยมีวัฒนธรรมชุมชนของชาวบ้านเป็นอุดมการณ์นำ ไม่ใช่ อุดมการณ์ทุนนิยมนำ เพราะชุมชนเป็นแกนของสังคมและวัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันหรือเป็นระบบชีวิต ของผู้คนชาวไทยจำนวนมากที่สุด เป็นความเป็นจริงและความมุ่งหวังของชาวไทย การพัฒนา ประเทศชาติที่แท้จริงจะต้องเป็นการพัฒนาที่ระบบที่ใหญ่ที่สุดในแง่ผู้คนนี้ คือระบบชุมชน ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี เรียกเส้นทางของสังคมแนวทางนี้ว่า “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” คือเป็นเศรษฐกิจที่ ไม่ได้คำนึงถึงเงินโตดๆ “สัมพันธ์อยู่กับครอบครัว ชุมชนวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป เป็น เศรษฐกิจที่ไม่ทอดทิ้งฉีกขาดกัน แต่เป็นเศรษฐกิจบูรณาการที่เชื่อมโยงชีวิตจิตใจ สังคมและสิ่งแวดล้อม”

ข้าพเจ้าคิดว่าเส้นทางของระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชนไทยมีอยู่ในจิตสำนึกของชาวบ้านไทย มานานมาก ทั้งในแง่เป็นแนวคิด อุดมการณ์ และปฏิบัติการ

ข้าพเจ้าขอเสนอพัฒนาการของเส้นทางระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชน เป็น 4 ช่วง คือ

1)แนวคิดชุมชนแบบลัทธิพระศรีอริย์ในช่วงสมัยศักดินา (โบราณ – พ.ศ. 2475) 2)แนวคิด ชุมชนในลัทธิชาตินิยมในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475- พ.ศ. 2490) 3)การก่อรูปของ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (ทศวรรษ 2520 – ปัจจุบัน) 4)แนวคิดเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนในฐานะ แนวคิดทางเลือกคู่ขนานของสังคมไทยปัจจุบัน (พ.ศ. 2540 – ปัจจุบัน)

แนวคิดชุมชนแบบลัทธิพระศรีอารีย์ในช่วงสมัยศักดินา
(โบราณ - พ.ศ. 2475)

แนวคิดชุมชนในช่วงสมัยศักดินานี้มักจะเกี่ยวพันกับศาสนาพุทธแบบชาวบ้าน โดยเฉพาะลัทธิพระศรีอารีย์เมตไตรยหรือตนบุญ และปะทุเป็นช่วงๆ มีทั้งในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ เรียกในประวัติศาสตร์ว่าขบวนการผู้มีบุญ ปะทุขึ้นแล้วก็ถูกปราบทำลาย ที่เป็นขบวนการใหญ่ครอบคลุมพื้นที่กว้างขวางและปะทะรุนแรงกับรัฐ คือขบวนการผู้มีบุญอีสาน พ.ศ. 2445-2446 ขบวนการผู้มีบุญมีแนวคิดปฏิเสธรัฐศักดินาที่บังคับเอาส่วยและเกณฑ์แรงงานจากหมู่บ้าน ต้องการรักษาและพัฒนาระบบอนาธิปไตยของชุมชนหมู่บ้านและเครือข่ายที่เป็นอิสระจากอำนาจรัฐ ให้หมู่บ้านมีความเป็นชุมชนเข้มแข็งและอุดมสมบูรณ์ทางวัตถุ

นอกจากกรณีขบวนการผู้มีบุญครั้งต่างๆ ในอีสาน อย่างน้อยนับได้ 6 ครั้ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2242-2467 ซึ่งมักจะเริ่มโดยการชุมนุมโดยสันติ และลงท้ายด้วยการถูกปราบรุนแรงแล้ว ก็มีกรณีขบวนการชุมชนในช่วงสมัยศักดินาที่เป็นแบบเพียงถูกจับกุมและถูกสอบสวน ที่มีชื่อมากคือกรณีครูบาศรีวิชัย (2421-2481) ในภาคเหนือ

ช่วงสำคัญช่วงหนึ่งในสมัยศักดินาที่ชุมชนและชาวบ้านไทยมีบทบาทและมีความสำคัญมากระดับชาติ แต่ก็เป็นช่วงสมัยที่เรายังมีความรู้น้อยและเป็นเพียงช่วงสั้นมาก คือช่วงสมัยวิกฤตก่อนและหลังเสียกรุงศรีอยุธยาและรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี วิจารณ์ชาวบ้านบางระจันเป็นเรื่องที่เราทราบกันดี พระเจ้าตากเป็นมิตรกับราษฎรและผู้ยากจนและทรงมีน้ำพระทัยเผื่อแผ่อยู่เสมอ แต่ขัดแย้งกับคหบดีและขุนนาง ข้าพเจ้ามีสมมุติฐานว่า รัฐไทยสมัยกรุงธนบุรีแปลกไปจากเดิม ไม่ถือยศศักดิ์ เครื่องคิดแบบสมัยอยุธยา

ความใฝ่ฝันถึง “ยุคพระศรีอารีย์” ในหมู่ประชาชนนี้จะต้องมีอย่างกว้างขวาง เพราะเมื่อคณะราษฎรทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ก็ได้ระบุงบท้ายสุดในคำประกาศฉบับแรก วันที่ 24 มิถุนายน เป็นความคาดหวังว่า การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้จะนำมาซึ่ง “ความสุขความเจริญอย่างประเสริฐ ซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่า ‘ศรีอารีย์’ นั้น ก็จะมีบังเกิดขึ้นแก่ราษฎรถ้วนหน้า”

แนวคิดชุมชนในลัทธิชาตินิยมในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง
(พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2490)

แนวคิดชุมชนในช่วงนี้เป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ของคณะราษฎร คือแนวคิด “ประชาชาตินิยม” หรือชาตินิยมของคณะราษฎร การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มักถูกมองว่ามีจุดหมายเพื่อ

ก่อตั้งการปกครองระบอบประชาธิปไตย ที่จริงแล้วจุดหมายอีกประการหนึ่งของ 2475 ที่สำคัญเท่าเทียมกับจุดหมายประชาธิปไตย และในแง่ผลทางการปฏิบัติเกิดเป็นจริงมากกว่าคือ การพัฒนาประเทศชาติ หมุด 2475 ที่ลานพระบรมรูปทรงม้ามีคำจารึกว่า “ณ ที่นี้ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เวล่าย่ำรุ่ง คณะราษฎร ได้ก่อกำเนิดรัฐธรรมนูญเพื่อความเจริญของชาติ” ข้าพเจ้าคิดว่าจากเวลานั้นต่อมาอีก 15 ปีจนถึงการรัฐประหารพ.ศ. 2490 แนวคิดและอุดมการณ์ที่รัฐบาลเสนอและปฏิบัติการของรัฐบาลคือชาตินิยม ข้าพเจ้าจะขอพิจารณาว่าในแนวคิดชาตินิยมของช่วงสมัยนั้น มีที่ให้ประชาชนและวัฒนธรรมของประชาชนสามัญอยู่ที่ไหนบ้าง ? ทั้งนี้โดยข้าพเจ้าจะพิจารณาโดยสังเขปจากแนวคิดของนักคิดและบุคคลสำคัญในรัฐบาลช่วงนั้นสองท่าน คือ ปรีดี พนมยงค์ (2443 – 2526) และหลวงวิจิตรวาทการ (2441 - 2505)

คณะผู้ก่อการ 2475 เรียกชื่อคณะของตัวเองว่า “คณะราษฎร” ประกาศของคณะฉบับที่ 1 หลัก 6 ประการของคณะ ธรรมนูญการปกครองฉบับแรก และเค้าโครงการเศรษฐกิจ ประกาศหลักการที่ให้อำนาจ ฟื้นฟู พัฒนา และให้บทบาทในขั้นสุดท้ายเต็มที่แก่ราษฎร นายปรีดีและคณะเห็นความสำคัญอย่างที่สุดของสถาบันชุมชนท้องถิ่นของราษฎร สถาบันของสังคมและวัฒนธรรมไทยเราเองที่ถูกคลุมจากข้างบนถูกกดทับโดยรัฐแบบศักดินา คณะราษฎรพยายามจะก่อตั้งรัฐแบบใหม่ เป็นรัฐที่ปลดปล่อย ส่งเสริมและช่วยเหลือสถาบันชุมชนของประชาชน นายปรีดีให้สัมภาษณ์ว่ามุ่งจะให้ตำบลเป็นองค์กรนำสังคมไทยสมัยใหม่ ปล่อยให้ตำบลทั้งหมดเป็นสหกรณ์เป็นผู้ผลิตทางเศรษฐกิจ ปกครองตัวเอง ให้บริการสาธารณะและให้การศึกษาในพื้นที่

หลวงวิจิตรวาทการ (2441-2505) ก็มีแนวคิดฟื้นฟูวัฒนธรรมของสามัญชน ทั้งโดยการค้นคว้า เขียนหนังสือและการจัดแสดง โดยเฉพาะท่านเห็นลักษณะเด่นความมีน้ำใจไมตรี ในวัฒนธรรมของสามัญชนช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยสมัครใจในการทำงาน และมีความประณีต ท่านเสนอให้จัดเศรษฐกิจแบบสหกรณ์ เพราะชาติไทยเราเคยได้รับการสั่งสอนอบรมเรื่องร่วมแรงร่วมใจมาแต่โบราณ อย่างที่เราทราบ หลวงวิจิตรวาทการพยายามด้วยที่จะชี้ว่า วัฒนธรรมไทยมีอาณาเขตกว้างขวาง รวมถึงชนชาติไทนอกประเทศไทย และมีประวัติศาสตร์ย้อนกลับไปยังยาวนาน เป็นสายวัฒนธรรมที่เป็นตัวของตัวเองสายใหญ่สายหนึ่งในเอเชีย

แต่ในทางเศรษฐกิจและการปกครองที่เป็นจริง ชาติของคณะราษฎรก็ยังเป็นปฏิบัติการของรัฐ และยังเป็นรัฐส่วนกลางอยู่ คณะราษฎรไม่ได้นำข้อเสนอสหกรณ์ครบรูปของนายปรีดีมาปฏิบัติ หลวงวิจิตรวาทการเองก็ให้ความสำคัญอย่างสูงแก่บทบาทของรัฐ มิได้นึกถึงองค์กรชุมชนในรูปแบบต่างๆ ที่มีอยู่แล้วในระดับหมู่บ้านหรือระดับท้องถิ่น การกระจายอำนาจการปกครองไปสู่ท้องถิ่นไม่ได้ปรากฏเป็นผลสำคัญ เมื่อเวลาผ่านไป พร้อมกับการมีอำนาจมากขึ้นของคณะทหารควบคู่ไปกับบรรยากาศสงครามโลกครั้งที่ 2 ปฏิบัติการประชาธิปไตยของประชาชนก็ถูกบดบัง ผลลงท้ายคือคณะราษฎรไม่สามารถทำให้ลัทธิชาตินิยมเป็นชาตินิยมที่ประกอบขึ้นมาจากประชาชนแท้จริง แนวคิดเรื่องชาติซึ่งเป็นชุมชนใหญ่ จึงไม่ได้มีพื้นฐานประกอบขึ้นมา ถักทอประสานกันขึ้นมาโดยสมัครใจจากชุมชนเล็ก ซึ่งเป็นชุมชนที่เป็นจริง เป็นความเป็นจริงในท้องถิ่นต่างๆทั่วประเทศ

การก่อรูปของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (ทศวรรษ 2520 – ปัจจุบัน)

ช่วงระหว่าง พ.ศ. 2490-2520 แนวคิดชุมชนหายไปจากสังคมไทย เริ่มแผนพัฒนาประเทศฉบับที่ 1 ตั้งต้นตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ระบบทุนนิยมแผ่ขยายไปสู่เขตชนบท “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” ทางด้านรัฐบาลรับแนวคิด modernization แบบทุนนิยม อีกด้านหนึ่งพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยก็ขยายอิทธิพลในเขตชนบทเช่นเดียวกัน มีอุดมการณ์แบบชนชั้นและการต่อสู้ทางชนชั้นภายใต้การนำของพรรค ในสมัยแห่งการต่อสู้รุนแรงถึงขั้นใช้กำลังอาวุธระหว่างอุดมการณ์สองขั้ว ไม่มีที่ให้แนวคิดชุมชน ไม่มีใครนึกถึงหรือเสนอแนวคิดพัฒนาการอิสระของชุมชนหมู่บ้านแบบพึ่งตนเอง

ต้นทศวรรษ 2520 มีการเปลี่ยนแปลงสำคัญเกิดขึ้น นักพัฒนาเอกชนหลายคน คนสำคัญมาก ผู้นำทางความคิดคือบำรุง บุญปัญญา (2488-) และบาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร (2490-) ได้ไปฝังตัวทำงานกับชาวบ้าน ได้ไปสัมผัสด้วยตัวเอง และนำกลับมาเสนอว่าสังคมไทยประกอบขึ้นจากชุมชนของชาวบ้าน ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนเองอยู่แล้ว ซึ่งต่อมาเรียกว่าวัฒนธรรมชุมชน ในช่วงกลางและปลายทศวรรษ 2520 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้พัฒนาเป็นระบบแนวคิดที่ชัดเจน และได้รับการขานในหมู่นักพัฒนาว่า แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

สาระสำคัญของแนวคิดนี้มี 3 ประการ คือ :

1. มีความเข้าใจแล้วว่าสังคมไทยประกอบขึ้นจากชุมชนของชาวบ้าน ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนเองอยู่แล้ว วัฒนธรรมนี้เน้นให้ความสำคัญแก่ความเป็นคนและแก่ความผสมกลมกลืนกันในชุมชน ความเป็นญาติมิตร ความมีน้ำใจ และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

2. จะพัฒนาชุมชนจะต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นปรากฏที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน เป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด

3. ในแง่วิธีการพัฒนา จะต้องทำให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกที่แจ่มชัดในวัฒนธรรมของเขา ปัญญาชนของชาวบ้าน (organic intellectual) และชาวบ้านควรร่วมกันศึกษาและวิเคราะห์ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของชุมชน ทำให้ชาวบ้านตื่นและรับรู้ รู้เอกลักษณ์และคุณค่าของตัวเอง ค้นพบจิตสำนึกอิสระของชุมชน

ต่อมาคณะนักวิชาการได้ช่วยพัฒนาความเข้าใจของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ข้าพเจ้าขอกล่าวถึงสาระโดยสรุปของงานวิจัยที่สำคัญเหล่านี้เฉพาะของกลุ่มสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ข้าพเจ้าสังกัดและมีความใกล้ชิด ที่สนับสนุนแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน มี 4 ชั้น หรือ 4 โครงการต่อเนื่องกัน

ชั้นที่หนึ่ง เป็นการศึกษาเศรษฐกิจและวัฒนธรรมหมู่บ้านก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จากเอกสารในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในกว่า 200 หมู่บ้าน และจากการฝังตัวของ

นักวิจัยผู้ช่วยอยู่ในหมู่บ้านเป็นสัปดาห์ ค้นพบว่าชาวบ้านไทยมีความเป็นตัวของตัวเอง ในสังคมไทย สถาบันชุมชนหมู่บ้านมีมาแต่โบราณกาล ดำรงอยู่เป็นสถาบันหลัก และเป็นสถาบันของชาวบ้านแท้จริง

ขั้นที่สอง เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไทนอกประเทศไทย ศึกษาจากเอกสารภาษาไทยถิ่น ภาษาจีน ภาษาอังกฤษ และภาษาอื่น ๆ สัมภาษณ์ชาวบ้านและฝังตัวอยู่ในท้องถิ่นของชาวบ้านไทนอกประเทศบางแห่ง 3-5 เดือน งานวิจัยนี้มีข้อค้นพบเช่นเดียวกันกับงานวิจัยเศรษฐกิจและวัฒนธรรมหมู่บ้านก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ว่า ความเป็นชุมชนเป็นลักษณะหลักของชาวไทย และเน้นย้ำลงไปว่าสถาบันชุมชนเป็นมรดกอันสำคัญของเราสืบเนื่องเก่าแก่มากมาแต่โบราณ คงทนข้ามกาลเวลา อีกทั้งมีข้อค้นพบสำคัญเพิ่มเติมว่า วัฒนธรรมแห่งชุมชนไทยนี้ ยังเป็นวัฒนธรรมกลางของทุกชนชาติในอาณาเขตแถบนี้ ประกอบรวมชุมชนจำนวนมากเข้าเป็นประเทศชาติโดยสมัครใจ

ขั้นที่สาม เป็นการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านร่วมสมัย คือเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้านในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา ต่อมาจากขั้นที่หนึ่งซึ่งว่าด้วยช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 คณะผู้วิจัยใช้สถิติของรัฐบาล สถิติที่คณะสำรวจเอง สัมภาษณ์และสังเกตการณ์ ได้ข้อค้นพบคือ เศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือ ระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน ระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ เป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด

ข้อค้นพบของคณะนักวิจัยในขั้นที่สามนี้คือ การเน้นย้ำว่าสถาบันชุมชนยังคงดำรงอยู่ ยังคงเป็นสถาบันหลักของสังคมไทยปัจจุบัน และสถาบันนี้มีโครงสร้างและกลไกภายในเป็นระบบ ๆ หนึ่งของตัวเอง โดยเฉพาะแม้ในด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นด้านที่ถูกคุกคามมากที่สุดจากระบบทุน ระบบเศรษฐกิจชุมชนก็ยังดำรงอยู่อย่างดี ส่วนเศรษฐกิจซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนพื้นฐานของสังคมยังเป็นแบบชุมชน

ขั้นที่สี่ เป็นโครงการวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชน 3 ลุ่มน้ำในประเทศไทย” และ “เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน” ของคุณพรพิไล เลิศวิชา (2496 -) เมธีวิจัยอาวุโส สกว. คุณพรพิไลเลิศวิชา ได้นำคณะทำการวิจัยในทุกภาคของไทย โดยเฉพาะในภาคเหนือ ให้ความรู้เราว่า การโยกย้ายถิ่น ทอถิ่นของชาวบ้านไม่ได้มีเพียงภายในหมู่บ้าน แต่หลายหมู่บ้านสามารถถักทอถิ่นได้เองโดยสมัครใจ ระหว่างกัน โดยผ่านปัจจัยแวดล้อมภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์วัฒนธรรม เป็นหน่วยตามพื้นที่หรือที่เรียกว่า “โหล่ง” ในภาคเหนือ

เครือข่ายชุมชนมีหลายมิติและมีขนาดพื้นที่ได้ต่าง ๆ กัน มีทั้งประวัติความเป็นมา ความทรงจำร่วมกัน วัฒนธรรม ความเชื่อและศาสนา เศรษฐกิจ การบริการสาธารณะ ความมั่นคง ฯลฯ ซึ่งคุณพรพิไลและคณะเรียกว่า “เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม”

โดยสรุปคณะนักวิชาการได้ช่วยพัฒนาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนให้มีลักษณะเป็นแนวคิดและอุดมการณ์เศรษฐกิจและสังคม คือค้นคว้าให้ข้อเท็จจริงทั้งในอดีตและปัจจุบันว่า สังคมไทยมีระบบชุมชนและระบบวัฒนธรรมชุมชนเป็นแกนกลาง เป็นการทำให้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมีน้ำหนักเต็มที่น่าเชื่อถือ และเป็นการยกระดับว่าวัฒนธรรมชุมชนไม่ใช่เป็นเพียงทางเลือกการพัฒนาเฉพาะหน้า แต่คือลักษณะพื้นฐานของสังคมไทยในทุกมิติ และมีแนวโน้มว่าจะเป็นและควรที่จะเป็นเส้นทางเดินระยะยาวของสังคมไทย

**แนวคิดเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชน
ในฐานะแนวคิดทางเลือกคู่ขนานของสังคมไทยปัจจุบัน
(พ.ศ. 2540 – ปัจจุบัน)**

ในช่วงทศวรรษ 2530 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้ขยายตัวในหมู่นักคิดและปัญญาชน โดยได้หลอมรวมกับแนวคิดใกล้เคียง ปัญญาชนชั้นนำหลายคนก็ได้ออกมาแสดงความคิดเห็น สนับสนุนแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน คนสำคัญที่สุดคือศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี (2474-) ท่านอื่นเช่น ศาสตราจารย์ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ รองศาสตราจารย์ ดร.เสรี พงศ์พิศ รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ คุณพิทยา ว่องกุล เป็นต้น และในช่วงต้นทศวรรษ 2540 หลังจากวิกฤตเศรษฐกิจทุน แนวคิดนี้ได้รับการขานรับอย่างกว้างขวางจากประชาชน มีฐานะเป็นอุดมการณ์ของสังคม เป็นอีกอุดมการณ์หนึ่งที่สำคัญที่สุดของสังคมไทยปัจจุบัน นอกจากอุดมการณ์ทุนนิยม

ข้าพเจ้าเห็นด้วยและขอสนับสนุนเส้นทางนี้

สังคมแบบชุมชนคือความเป็นจริงพื้นฐานและเป็นความใฝ่ฝันรูปแบบสังคมที่ต้องการจะรักษาไว้ของชาวไทย เรารู้กับใจว่าสังคมไทยมีความเป็นครอบครัวและชุมชนสูงมาก ในการทำมาหากิน ชาวบ้านของเรามีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันสูงมาก และชาวไทยเป็นชาติที่มีน้ำจิตน้ำใจอย่างพิเศษ เราอยู่ด้วยว่ากลุ่มชนต่างวัฒนธรรมในดินแดนประเทศไทยส่วนใหญ่อยู่ร่วมกันด้วยน้ำใจไมตรี หมู่บ้านต่างชนชาติสามารถประกอบกันเป็นเครือข่าย ใช้ภาษาและวัฒนธรรมไทยเป็นภาษาและวัฒนธรรมกลาง พื้นฐานของสังคมของเราคือความเป็นชุมชน และเป็นชุมชนที่สามารถมีอาณาเขตกว้างขวางรวมชนหลายกลุ่มสถาบันชุมชนได้ถูกสงทอดและเก็บรักษาไว้อย่างดีในช่วงสมัยสังคมศักดินาประเทศไทย ถูกเก็บไว้ข้างในระบบศักดินา หมายความว่าระบบศักดินานั้นมี 2 ส่วน คือส่วนรัฐและส่วนหมู่บ้าน ซึ่งส่วนหลังนี้มีลักษณะก่อนศักดินา เป็นระบบชุมชน แต่ถูกรักษาไว้ในสังคมศักดินาตลอดเวลาอันยาวนาน แม้ในช่วงร่วมสมัยในปัจจุบันมีการเข้ามาของระบบทุนนิยม การดำรงอยู่ของระบบชุมชนก็ต่อเนื่องมา เพราะระบบเกษตรกรรมของเราเป็นแบบชาวนาชาวไร่รายย่อยอิสระ ที่ครอบครัวและเครือข่ายครอบครัวเป็นหน่วยการผลิตหลัก รวมตัวอยู่ในสถาบันหมู่บ้าน ระบบหัตถกรรมของเราส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็นกิจกรรมครัวเรือนหรือโรงงานขนาดเล็ก อีกทั้งผลกระทบของระบบทุนนิยมต่อรัฐและวัฒนธรรมก็ไม่รุนแรงเท่ากับประเทศที่ตกเป็นอาณานิคม นักพัฒนาเอกชนจำนวนมากได้เข้าไปทำงานใกล้ชิดในชุมชนหมู่บ้านเป็นเวลายาวนานหลายปี และกลับมายืนยันกับเราว่าชุมชนเป็นสถาบันสำคัญที่สุดของชาวไทย งานวิจัยของนักวิชาการในท้องถิ่นหลายคณะ รวมทั้งงานวิจัยประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไทและประวัติศาสตร์สังคมเศรษฐกิจหมู่บ้านในประเทศไทยของคณะข้าพเจ้า มีข้อสรุปว่าสังคมชนชาติไทและสังคมไทยประเทศไทยเป็นสังคมแบบชุมชน มีประวัติย้อนกลับไปยาวนานมาก เป็นเอกลักษณ์พิเศษคือสังคมไท-ไทยรักษาลักษณะบุพกาลนี้ไว้ข้างในได้อย่างเข้มข้น คงทนข้ามกาลเวลา และในช่วงร่วมสมัยในปัจจุบันมีการเข้ามาของระบบทุนนิยม ลักษณะความเป็นชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่ดี โดยการปรับตัว

ของระบบครอบครัวและชุมชน ชาวบ้านทำงานหนักขึ้น กระจายการผลิตจากข้าวไปสู่พืชอื่น แปรรูปผลผลิตเกษตรและทำหัตถกรรม รวมตัวกันเป็นกลุ่ม ใช้แรงงานในครอบครัวและในชุมชน เช่นกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มหัตถกรรมผู้ผลิต ถนอมอาหาร ทำขนม ทอผ้า สมุนไพร เครื่องปั้นดินเผา จักสาน โรงงานชุมชน โรงสีและโรงงานยางแผ่น ฯลฯ กลุ่มและสหกรณ์ออมทรัพย์ เครือข่ายชุมชนที่มีอยู่แต่เดิมทั้งภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน ก็ยังดำรงอยู่ดีและมีบทบาท คือเครือข่ายเหมืองฝายแห่งลุ่มน้ำ เครือข่ายแลกเปลี่ยนเกลือและ/หรือตลาดนัด เครือข่ายศาสนาและวัฒนธรรม เช่นเครือข่ายศรัทธา วัด เครือข่ายพระธาตุ เครือข่ายช่างพื้นบ้าน แม้การส่งแรงงานบุตรหลานไปทำงานนอกชุมชนก็มีจุดหมายเพื่อให้ส่งเงินกลับมาช่วยจุนเจือรักษาครอบครัวและชุมชนในพื้นที่เอาไว้ และแรงงานที่ออกไปทำงานจากชุมชนเดียวกันหรือเขตเดียวกัน ส่วนหนึ่งก็รวมกลุ่มกันค้าขายหรือรับจ้างต่อรองแบบเป็นกลุ่มแรงงาน เมื่อคิดในแง่จำนวนชีวิตของสมาชิก ระบบสังคมเศรษฐกิจชุมชนอันประกอบด้วยผู้ผลิตเล็กอิสระเป็นระบบสังคมเศรษฐกิจที่ใหญ่ที่สุดในสังคมไทย คือใหญ่กว่าระบบทุน ข้าพเจ้าประมาณว่าระบบผู้ผลิตเล็กอิสระในแง่จำนวนชีวิตมีขนาดประมาณ 3/4 ของสังคมเศรษฐกิจประเทศไทย ดำรงอยู่อย่างหนาแน่นทั้งในชนบทและในเมือง ระบบชุมชนเป็นระบบใหญ่อยู่ภายในสังคมของเรา

ข้าพเจ้าคิดว่าข้อเสนอเส้นทางวัฒนธรรมชุมชนควรควบคู่ไปกับการเป็นประชาธิปไตยและการเปิดประเทศ ตัวอย่างแนวคิดของกลุ่มนารอดนิกของรัสเซียและคานธีของอินเดียน่าสนใจ พวกนารอดนิก เช่น Herzen (1812-1870) เสนอให้รัสเซียรักษาวัฒนธรรมชุมชนของหมู่บ้าน ขณะที่รับรัฐประชาธิปไตยและเสรีภาพ และแนวคิดของพรรคสังคมนิยมประชาธิปไตย (Social Revolutionaries) ก็เป็นที่นิยมมากในรัสเซีย จนกระทั่งถูกพวกบอลเชวิคทำลายด้วยอำนาจเผด็จการ หรือในอินเดีย แนวคิดชุมชนหมู่บ้านปกครองตนเองสวราชและพึ่งตนเองสวเทคีของคานธี ก็ไปได้ดีกับรัฐประชาธิปไตยหลังเอกราช อีกประการหนึ่ง แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนควรเน้นการทำให้ชุมชนระดับท้องถิ่นมีความเข้มแข็งเป็นสิ่งแรกก่อนอื่นใด สำหรับสังคมไทย ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีความเข้มแข็งที่สุด ณ ระดับท้องถิ่น จึงควรใช้ความเข้มแข็งนี้เป็นจุดเริ่มสร้างสังคมไทยอนาคต อีกประการหนึ่ง การสร้างประชาคมของประชาชนนั้นควรกระจายไปทั้งในพื้นที่อันกว้างขวางและในหลายมิติ ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นเรื่องการเมือง กระจายไปในพื้นที่ภูมิศาสตร์อันกว้างขวาง หมายความว่าความเป็นท้องถิ่นเมืองมารดร (motherland) มีความสำคัญ เป็นสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมที่เสริมอำนาจของชุมชน หลายมิติ หมายความว่ามีการรวมกันของชุมชนชาวบ้านบนพื้นฐานจัดการบริการสาธารณะและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและประเพณี ทั้งกิจกรรมเศรษฐกิจ อาชีพ สาธารณูปโภคพื้นฐาน การจัดการทรัพยากร การแลกเปลี่ยน สวัสดิการ งานบุญ งานสังคม พิธีกรรม ศาสนา ความเชื่อ การรื่นเริง ฯลฯ ทั้งหมดนี้ควรได้รับการส่งเสริมเต็มที่ พยายามให้เป็นจัดการโดยองค์กรชุมชนทางวัฒนธรรม แทนที่การใช้อำนาจปกครองจัดการโดยรัฐ แม้ว่าเป็นรัฐท้องถิ่น คือพยายามให้ความสัมพันธ์ในสังคมท้องถิ่นยึดโยงกันด้วยวัฒนธรรม แทนการยึดโยงด้วยอำนาจปกครอง

ข้าพเจ้าขอเสนอเป็นข้อสรุปว่า แนวคิดชุมชนสำหรับสังคมไทยอนาคต จะต้องควบคู่ไปกับการเป็นประชาธิปไตยและการเปิดประเทศ และควรเน้นเริ่มที่การทำให้ชุมชนระดับท้องถิ่นเข้มแข็ง ถักทอกันเป็นเครือข่ายประกอบเป็นประเทศชาติ....